

An Examination of the Administrative and Economic Crimes in Iran and Strategies to Combat Them

✉ **Mazdak Nasouri** / PhD Candidate in Public Law, University of Tehran, Tehran, Iran

mazdak.nasouri@ut.ac.ir

Ali Akbar Gorji Azandaryani / Associate Professor, Department of Public Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

gorji110@yahoo.fr

Received: 2025/06/28 - **Accepted:** 2025/12/17

Abstract

By undermining public trust and governmental efficiency, administrative and economic crimes, as structural impediments to sustainable development, pose serious challenges to the Iranian legal system. The absence of clear definitions, fragmentation of laws, and supervisory gaps have fostered an environment conducive to inefficiency in prevention and the exploitation of official positions. This research, employing a descriptive-analytical method, elucidates such crimes and proposes preventive strategies. The findings indicate that the methods of committing these crimes include traditional practices such as bribery, procedural methods like collusion in tenders, and modern technological methods, all occurring due to weak oversight, lack of transparency, and bureaucratic complexity. Finally, strategies including the legal redefinition of crimes, process transparency, strengthening supervision, and protecting whistleblowers are proposed, which can serve as an operational basis for policymakers to enhance administrative integrity.

Keywords: administrative crimes, economic crimes, administrative violations, legal policy, administrative justice, administrative corruption

نوع مقاله: پژوهشی

بررسی شیوه‌های ارتکاب جرایم اداری و اقتصادی در ایران و راهکارهای مقابله با آن

mazdak.nasouri@ut.ac.ir

 مزدک نصوری / دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

gorji110@yahoo.ir

علی اکبر گرجی از ندریانی / دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۷ - پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۶

چکیده

جرایم اداری و اقتصادی به‌عنوان موانع ساختاری توسعه پایدار، با تضعیف اعتماد عمومی و کارآمدی دولت، چالش‌های جدی برای نظام حقوقی ایران ایجاد کرده‌اند. فقدان تعاریف شفاف، پراکندگی قوانین و خلأهای نظارتی، بستر ناکارآمدی در پیشگیری و سوءاستفاده از موقعیت‌های اداری را فراهم نموده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به تبیین شیوه‌های ارتکاب و ارائه راهکارهای پیشگیرانه می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد روش‌های ارتکاب شامل شیوه‌های سنتی نظیر رشوه، شیوه‌های فرآیندی مانند تبانی در مناقصات و روش‌های نوین فناوریانه است که با بهره‌گیری از ضعف نظارت، عدم شفافیت و پیچیدگی بوروکراسی رخ می‌دهند. در نهایت، راهکارهایی شامل بازتعریف حقوقی جرایم، شفاف‌سازی فرآیندها، تقویت نظارت و حمایت از گزارش‌دهندگان فساد پیشنهاد شده است که می‌تواند مبنایی عملیاتی برای سیاست‌گذاران جهت ارتقای سلامت اداری باشد.

کلیدواژه‌ها: جرایم اداری، جرایم اقتصادی، تخلفات اداری، سیاست حقوقی، عدالت اداری، فساد اداری.

مقدمه

جرایم اداری و اقتصادی به‌عنوان تهدیدی جدی علیه توسعه پایدار، علاوه بر تضعیف اعتماد عمومی، بر کارایی و عدالت اقتصادی تأثیرات مخربی داشته (گسن، ۱۴۰۲، ص ۱۵) و در ایران در قالب‌هایی نظیر فساد اداری، پول‌شویی و سوءاستفاده از منابع عمومی گسترش یافته است (شهسوار، ۱۳۹۸، ص ۲۳). از آنجاکه این جرایم به دلیل وحدت در محل ارتکاب و بزهکار، پیوندی ناگسستنی با یکدیگر دارند، مقابله با آنها نیازمند درک موقعیت قانونی و اتخاذ تدابیر پیشگیرانه است تا از تهدید ثبات جامعه و نقض حاکمیت قانون جلوگیری شود (موسوی‌فرد و شمسی‌زاد، ۱۴۰۰، ص ۱۵۲-۱۵۳). این پدیده به‌عنوان چالشی ساختاری و ناشی از سوءاستفاده عمدی از موقعیت دولتی، موجب فرسایش سرمایه اجتماعی شده است (زرندی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۷۸-۱۹۶). آمارهای جهانی نیز وضعیت نامطلوب ایران را تأیید می‌کنند؛ به‌طوری‌که کسب رتبه ۱۴۹ در شاخص ادراک فساد، نشان‌دهنده هدررفت منابع داخلی و وجود موانع جدی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی است (Transparency International, 2023). پرداختن به این موضوع در شرایط کنونی از چند منظر حائز اهمیت است: از بعد اقتصادی، موجب خسارت به بودجه، فرار سرمایه و ناامنی فضای کسب‌وکار می‌شود؛ از بعد اجتماعی، با دامن زدن به نابرابری و بی‌اعتمادی، انسجام ملی را تهدید می‌کند؛ در بعد سیاسی، مشروعیت و کارآمدی دولت را نشانه می‌رود؛ و در سطح بین‌المللی نیز مانعی جدی برای تعاملات بانکی و ادغام در اقتصاد جهانی است؛ لذا ارائه تحلیل به‌روز برای سیاست‌گذاران یک ضرورت انکارناپذیر است.

نوآوری این مقاله در چند وجه است: نخست، به‌جای کلی‌گویی، الگوهای عملی جرم را در بستر ایران به‌صورت کاربردی و مصداقی تحلیل می‌کند؛ دوم، با رویکردی چندبعدی، راهکارهای مقابله‌ای را به‌صورت یکپارچه ارائه می‌دهد؛ سوم، برخلاف پژوهش‌های پیشین که بر مجازات تمرکز داشتند، وزنه اصلی را بر راهکارهای پیشگیرانه قرار داده است؛ در نهایت، با تلفیق نظر و عمل، می‌کوشد دانش نظری را به زبانی کاربردی برای مدیران ارائه کرده و شکاف میان تئوری و اجرا را پر کند.

سؤال اصلی تحقیق این است که شیوه‌های غالب ارتکاب جرایم اداری و اقتصادی در ایران کدام‌اند و چه راهکارهای قانونی، اجرایی و فرهنگی می‌توان برای پیشگیری و مقابله مؤثر با آنها ارائه کرد؟

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. جرایم اداری

جرم، رفتار ممنوعه‌ای است که قانون‌گذار به دلیل اخلال در نظم عمومی برای آن کیفر تعیین کرده (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۹، ص ۱۹۷؛ اردبیلی، ۱۴۰۴، ص ۲۸) و دارای عناصر قانونی، مادی و روانی است (آقایی و حجتی،

۱۴۰۲، ص ۷۴). در این میان، جرم اداری به رفتار کارکنان دولت اطلاق می‌شود که با سوءاستفاده از قدرت یا نقض مقررات، موجب تضییع حقوق عمومی می‌گردد (انصاری، ۱۴۰۱، ص ۱۵۲). این جرایم که در تقاطع حقوق اداری و کیفری قرار دارند (میرمحمدصادقی، ۱۴۰۴، ص ۱۵)، اغلب حاصل تخلفات مستمر و هماهنگی میان رده‌های مختلف مدیریتی هستند (یزدان‌پناه، ۱۳۹۹، ص ۱۲-۱۴). جرایم اداری با تضعیف مشروعیت و ساختارهای نهادی، مانع توسعه می‌شوند (Rose-Ackerman, 1999, p. 1-6; Tanzi, 1998, p. 8). این اعمال که گاه با تبانی برای کسب منافع صورت می‌گیرند (رحمانیان و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۱۹)، به دو دسته کلان (در سطوح عالی مدیریتی) و خرد (در رده‌های پایین با وسعت کمتر) تقسیم می‌شوند (محبی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۴۸-۴۹).

با عنایت به ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ جرم عبارت از ارتکاب عمل ممنوع (ارتکاب فعل غیرقانونی) یا ترک عمل واجب (ترک فعل قانونی) به‌وسیله شهروندان عادی در جامعه یا کارکنان نهادهای عمومی در اداره می‌باشد. وفق ماده ۱ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ جرم اداری (یا به تعبیر خاص این قانون، فساد) هرگونه فعل یا ترک فعلی (نظیر ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوءاستفاده از مقام یا موقعیت سیاسی و...) است که توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به‌صورت فردی، جمعی یا سازمانی با هدف کسب امتیاز یا منفعت مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری همراه با نقض قوانین و مقررات کشوری انجام می‌پذیرد که ضرر و زبانی را به اموال، منافع، منابع، سلامت و امنیت عمومی وارد می‌کند. بدین ترتیب، جرم اداری سوءاستفاده از موقعیت یا اختیارات دولتی مغایر با قانون جهت کسب منافع شخصی یا سازمانی است.

۲-۱. جرایم اقتصادی

جرم اقتصادی فعلی کیفری با انگیزه تحصیل منافع نامشروع است که مستقیماً نظم اقتصادی کشور را مختل می‌کند (Rose-Ackerman, 1999, p. 7-8) و ارکان چهارگانه وصف مادی، معنوی، غیرقانونی بودن و قابل مجازات بودن را داراست (Friedrichs, 2010, p. 34). این جرایم با اختلال در عملکرد نهادها، بازارها و ارزش‌هایی نظیر شفافیت و رقابت (یاری و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۳۳-۱۳۴)، در حوزه‌های مختلف مالی و تجاری رخ داده و اغلب توسط افراد دارای موقعیت اجتماعی مناسب و با پیچیدگی‌های فنی انجام می‌شوند (جوانمرد و شفیعی خورشیدی، ۱۴۰۲، ص ۲۳) که نتیجه آن تضعیف بنیان‌های اقتصادی و رفاه عمومی است (بیگدلی و سماواتی پیروز، ۱۴۰۱، ص ۱-۳).

حقوق داخلی ایران با خلأ قانونی در تعریف شفاف «جرم اقتصادی» مواجه است. قوانین موجود، از جمله قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ (مواد ۱۰۹ و ۲۸۶) و قانون مجازات اخلاط‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ بدون ارائه تعریفی دقیق، صرفاً به استفاده از عبارات مبهم و قابل تفسیری همچون «اختلال در نظام اقتصادی» یا تطبیق دشوار آن با «افساد فی الارض» اکتفا کرده‌اند. با این حال، دکترین حقوقی این جرایم

را ناقص قوانین اقتصادی و مصلحت عامه می‌داند که تمامی انواع مالکیت را تهدید می‌کند، فارغ از اینکه مرتکب کارمند دولت باشد یا خیر (ابراهیمی و صادق‌نژاد نائینی، ۱۳۹۲، ص ۱۵۴-۱۵۵).

۱-۳. فساد اداری

فساد به معنای تباهی و سوءاستفاده از موقعیت دولتی برای مقاصد شخصی است (World Bank, 1997, p. 8). فساد اداری نیز نوعی بیماری سازمانی است که در آن کارکنان با نقض قوانین و ترجیح منافع شخصی بر عمومی (پورعزت، ۱۳۹۸، ص ۲۰۶)، از اطلاعات و امکانات شغلی خود استفاده غیراخلاقی کرده (الوانی، ۱۳۹۴، ص ۲۷۷) و صلاحیت‌های اداری را در راستای اهدافی غیر از وظایف قانونی به کار می‌گیرند (موسی‌زاده، ۱۳۹۳، ص ۱۷۱).

فساد اداری در ماده ۱ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ مورد تعریف قرار گرفته و مصادیق اصلی فساد اداری را تصریح می‌کند که نمایانگر نگاه وسیع قانون‌گذار به این پدیده است. قانون‌گذار در مواد ۳ و ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ شماری از مصادیق اصلی فساد اداری مانند ارتشا و اختلاس را مورد تصریح قرار می‌دهد. همچنین قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶ جنبه‌های اخلاقی و وظایف اداری کارمندان که نقض آنها می‌تواند زمینه‌ساز فساد اداری باشد را مورد توجه قرار داده است.

۱-۴. عدالت اداری

عدالت به معنای اعطای حق به صاحب آن و قرار دادن هر چیز در جای خود (کاتوزیان، ۱۴۰۳، ص ۴۵۹) و در مفهوم حقوقی، شامل برابری در مقابل قانون و تأمین کرامت انسانی است (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۷، ص ۸۰۴). در همین راستا، عدالت اداری بر توزیع عادلانه خدمات و رفتار برابر با شهروندان تأکید دارد (کریمی، ۱۳۹۵، ص ۹۷) و مستلزم رعایت مجموعه‌ای از اصول نظیر شفافیت، پاسخگویی و قانون‌مداری است که اعمال انصاف و حق دادخواهی را در تمامی مراحل فعالیت‌های اداری تضمین می‌کند (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳، ص ۱۵۱-۱۵۴). به همین دلیل، محاکم قضایی مانند دیوان عدالت اداری وفق اصل ۱۷۳ قانون اساسی و مواد ۱۰ و ۱۲ قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲ به منظور تأمین عدالت اداری، حمایت از حقوق شهروندی و نظارت بر حسن جریان امور اداری تشکیل می‌شود.

۲. شناسایی جرایم اداری در نظام حقوقی کنونی ایران

در نظام حقوقی ایران، تفکیک «تخلف اداری» از «جرم اداری» ضروری است. تخلف اداری نقض مقررات انضباطی با ضمانت اجرای اداری است که در هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری (پیش‌بینی شده در قانون رسیدگی به تخلفات اداری مصوب ۱۳۷۱) بررسی می‌شود؛ درحالی‌که جرم اداری دارای وصف مجرمانه بوده و

به دلیل تعیین مجازات (مانند حبس یا انفصال دائم) و لطمه به اعتماد عمومی، در صلاحیت دادگاه‌های کیفری قرار دارد. با توجه به تخصصی بودن این حوزه، تعامل نظام کیفری ایران با جرایم اداری در دو قالب سیاست کیفری شکلی (تشریفات و صلاحیت) و سیاست کیفری ماهوی (جرم‌نگاری و مسئولیت) ساماندهی شده است (منصورآبادی و اسدی‌نیا، ۱۳۹۹، ص ۳۳).

جرایم اداری در نظام حقوقی ایران به صورت یکپارچه در یک قانون واحد گردآوری نشده‌اند، بلکه در قوانین مختلفی پراکنده هستند. به همین دلیل، قانون‌گذار ایرانی در قوانین و مقررات مختلف (کیفری و غیر کیفری) به طراحی نظام حقوقی مختص به جرایم اداری پرداخته است که به نمونه‌هایی از آنها اشاره می‌شود:

الف) به کارگیری قضات متخصص در فرآیند رسیدگی (مستند به ماده ۴ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳)؛

ب) تعیین ضابطان ویژه و متخصص، از جمله مأموران وزارت اطلاعات به‌عنوان ضابط دادگستری در مبارزه با جرایم اداری (مستند به بند ب ماده ۲۰۵ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹)

ج) توسعه دامنه شکایت شاکی یا اعلام جرم (مستند به دستورالعمل نحوه مشارکت و تعامل نهادهای مردمی با قوه قضائیه مصوب ۱۳۹۸).

امروزه در قوانین موضوعه ایران، مجازات‌های کیفری و غیر کیفری حوزه اداری به‌طور توأمان به‌عنوان سیاستی پیشگیرانه و پیگیرانه مورد توجه مسئولان قضایی کشور قرار گرفته است. مطابق اصل ۳۶ و بند ۴ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، سیاست کیفری جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر کشف جرم، تعقیب مجرمین و اجرای قوانین و مقررات مدون جزایی اسلام است. قانون‌گذار ایرانی از زمان تصویب قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ بخشی از جرایم کارکنان دولت را در تبصره ماده ۳۶ و بند ب ماده ۱۰۹ این قانون، مشمول جرایم اقتصادی در سیستم اداری فرض کرده است. با این وصف، لازمه تحقق این قبیل جرایم، کارمند دولت بودن مرتکب است

۲-۱. علل و ریشه‌های جرایم اداری

جرایم اداری پدیده‌ای تک‌عاملی نبوده، بلکه معلول شبکه‌ای پیچیده از عوامل ساختاری (ضعف نظارت و ابهام قانونی)، اقتصادی (تورم و دستمزد پایین) و فرهنگی (پارتی‌بازی و عدم شایسته‌سالاری) است. این مؤلفه‌ها در تعامل با یکدیگر، بستر مناسبی را برای ارتکاب جرم در سطوح خرد و کلان ایجاد می‌کنند (حاجی‌پور، ۱۳۹۵، ص ۱۳۳) و نیازمند واکاوی دقیق در سه سطح خرد، میانی و کلان هستند.

۲-۱-۱. عوامل سطح خرد

این دسته از عوامل، بر انگیزه‌ها و ویژگی‌های فردی و شخصیتی کارمند متمرکز است.

الف) انگیزه‌های مادی و طمع فردی: شاید اصلی‌ترین و ابتدایی‌ترین علت، طمع و زیاده‌خواهی برای کسب ثروت و جایگاه اجتماعی باشد. در شرایطی که موفقیت مادی به یک ارزش مسلط تبدیل می‌شود، برخی افراد برای رسیدن به آن، اخلاق حرفه‌ای را زیر پا می‌گذارند (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۳، ص ۲۹)؛

ب) ضعف مبانی اخلاقی و تعهد حرفه‌ای: فقدان وجدان کاری و تعهد به منافع عمومی، بستر مناسبی برای ارتکاب جرم فراهم می‌کند. زمانی که کارمند، خود را امانت‌دار مردم نداند، به راحتی به اموال و اختیارات دولتی به چشم غنیمت نگاه می‌کند. این امر ریشه در ضعف نظام‌های تربیتی و آموزشی درون سازمانی و اخلاق حرفه‌ای دارد (منتظری و شول، ۱۳۹۸، ص ۱۴۹)؛

ج) عادی‌سازی و توجیه رفتار مجرمانه: مجرمان اداری غالباً رفتار خود را با استفاده از مکانیسم‌های توجیهی، عادی جلوه می‌دهند. عباراتی مانند «همه می‌گیرند»، «این حق من است» یا «با این حقوق کم، چاره دیگری نیست»، نمونه‌هایی از این توجیهات هستند که قبح عمل را نزد فرد از بین می‌برند. این فرآیند «خنثی‌سازی هنجاری» به فرد اجازه می‌دهد تا بدون احساس گناه، مرتکب جرم شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۳، ص ۷۱۷)؛

د) پایین بودن خطر کشف جرم: اگر کارمند احساس کند که احتمال کشف جرم و مجازات شدن او بسیار پایین است، انگیزه بیشتری برای ارتکاب آن خواهد داشت. این محاسبه عقلانی هزینه - فایده، یکی از پایه‌های نظریه‌های جرم‌شناسی کلاسیک است (کریم‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۴۶-۱۴۷).

۲-۱-۲. عوامل سطح میانی

این عوامل به کژکارکردی‌های موجود در ساختار اداری و محیط سازمانی بازمی‌گردد.

الف) فقدان شفافیت در فرآیندها: هر جا اطلاعات، محرمانه و فرآیندها (مانند مناقصات، استخدام‌ها و اعطای مجوزها) غیرشفاف باشند، «رانت اطلاعاتی» و «فرصت فساد» متولد می‌شود. شفافیت به مثابه نور، مانع از رشد میکروب فساد است (مصطفوی‌نژاد و پروین، ۱۴۰۱، ص ۱۷۷-۱۷۸)؛

ب) پیچیدگی و ناکارآمدی بوروکراسی: قوانین متعدد، مراحل اداری طولانی و کاغذبازی‌های طاقت‌فرسا، شهروندان را برای «خریدن راه میان‌بر» وسوسه می‌کند و این امر، زمینه را برای دریافت رشوه توسط کارمندان فراهم می‌آورد. در واقع، دیوان‌سالاری پیچیده، خود مولد فساد است (فکوری و اصغری، ۱۴۰۱، ص ۱۷۹)؛

ج) ضعف در سازوکارهای نظارتی و کنترلی: ناکارآمدی سیستم‌های بازرسی داخلی، حسابرسی‌های غیردقیق و ضعف نهادهای نظارتی بیرونی در برخورد قاطع با متخلفان، حاشیه امنی برای مجرمان ایجاد می‌کند. اگر نظارت، ضمانت اجرای مؤثری نداشته باشد، به امری تشریفاتی بدل خواهد شد (لاری دشت‌بیاض و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۸۳)؛

د) فرهنگ سازمانی فسادپذیر: در برخی سازمان‌ها، فسادهای کوچک نادیده گرفته شده و به تدریج به یک

هنجار تبدیل می‌شود. این امر، مصداق بارز «نظریه پنجره‌های شکسته» در محیط اداری است؛ یک پنجره شکسته (فساد کوچک) اگر ترمیم نشود، این پیام را به دیگران می‌دهد که بی‌قانونی در این محیط، مجاز است و به زودی تمام پنجره‌ها شکسته خواهد شد (احمدی و ساده‌نژاد، ۱۴۰۲، ص ۳).

۳-۱-۲. عوامل سطح کلان

این دسته از عوامل، به شرایط کلی حاکم بر جامعه اشاره دارد.

الف) تساهل و مدارای اجتماعی نسبت به فساد: زمانی که جامعه نسبت به فساد بی‌تفاوت شود و ثروت‌های بادآورده مورد نکوهش قرار نگیرد، انگیزه برای درستکاری کاهش می‌یابد. نگاه منفی جامعه به فساد، یک عامل بازدارنده اجتماعی قدرتمند است که تضعیف آن خطرناک خواهد بود (ستوده، ۱۳۹۴، ص ۱۳۶)؛

ب) ضعف حاکمیت قانون و استثناگرایی: اگر شهروندان احساس کنند که قانون به‌طور یکسان بر همه، به‌ویژه بر صاحبان قدرت و ثروت، اجرا نمی‌شود، اعتمادشان به نظام حقوقی سست شده و خود نیز به قانون‌گریزی تمایل پیدا می‌کنند. حاکمیت بی‌چون‌وچرای قانون، سنگ بنای سلامت اداری است (خندان، ۱۳۹۵، ص ۱۹)؛

ج) شرایط نامساعد اقتصادی کلان: تورم بالا، کاهش قدرت خرید و مشکلات معیشتی کارکنان دولت؛ هرچند به‌خودی‌خود مجوز ارتکاب جرم نیست، اما می‌تواند به‌عنوان یک عامل تسهیل‌کننده، آستانه مقاومت اخلاقی افراد را کاهش داده و آنها را در برابر وسوسه فساد، آسیب‌پذیرتر کند (خندان، ۱۳۹۵، ص ۲۰)؛

د) وضعیت نظام حقوقی و قضایی: وجود حجم زیادی از قوانین و مقررات غیرضروری و متروک، وجود ابهام در قوانین و مقررات و تفسیر نامناسب از آنها، از جمله عوامل تأثیرگذار در میزان ارتکاب جرایم اداری است (فریدونی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۵۸-۵۷).

۲-۲. شیوه‌های ارتکاب جرایم اداری

شیوه‌های ارتکاب جرایم اداری، متناسب با پیچیدگی ساختارها و نفوذ فناوری، در حال تحول و تکامل هستند. این شیوه‌ها را می‌توان در سه دسته کلی طبقه‌بندی نمود.

۱-۲-۲. شیوه‌های سنتی و کلاسیک

این شیوه‌ها، ساده‌ترین و مستقیم‌ترین روش‌های سوءاستفاده از موقعیت شغلی هستند که از دیرباز وجود داشته‌اند **الف) رشوه:** رشوه عبارت است از دادن مالی به مأمور رسمی یا غیررسمی دولتی به‌منظور انجام کاری اداری یا قضایی. کارمند دولت در ازای انجام یا عدم انجام وظیفه‌ای که بر عهده اوست (مانند تسریع در صدور یک مجوز یا چشم‌پوشی از یک تخلف)، به‌صورت مستقیم وجه نقد، سکه یا هدیه‌ای ارزشمند را از ارباب‌رجوع دریافت می‌کند. این ابتدایی‌ترین شکل فساد است (حبیب‌زاده، ۱۳۷۹، ص ۴۵)؛

ب) اختلاس: اختلاس عبارت است از برداشتن وجوه یا مطالبات یا حواله‌ها یا سهام و... در اختیار کارکنان اداری. کارمندی که اموال یا وجوه دولتی به او سپرده شده (مانند صندوق دار یا انباردار)، با ثبت دفاتر به صورت متقلبانه یا بدون هرگونه سندسازی، این اموال را برداشت و تصاحب می‌کند (رضانی، ۱۳۷۹، ص ۱۵۷):

ج) اعمال نفوذ و توصیه‌های غیرقانونی: یک مدیر یا کارمند با نفوذ، با استفاده از جایگاه و اعتبار خود، به یک مقام دیگر برای حل مشکل فردی خاص یا اعطای یک امتیاز ناحق به او، توصیه یا فشار وارد می‌کند. این شیوه اغلب در استخدام‌ها، انتصابات و دریافت تسهیلات دیده می‌شود (کریمی، ۱۴۰۱، ص ۲۵۱).

۲-۲-۲. شیوه‌های پیچیده و مبتنی بر فرآیند

این شیوه‌ها نیازمند برنامه‌ریزی، آشنایی با حفره‌های قانونی و معمولاً همکاری چند نفر هستند.

الف) تبانی در مناقصات و معاملات دولتی: این شیوه از طریق درز اطلاعات، تنظیم فنی شرایط به نفع پیمانکار خاص یا تأسیس شرکت‌های صوری صورت می‌گیرد (زمانی، ۱۳۸۸، ص ۹۹-۱۰۰):

ب) سوءاستفاده از طریق ترک فعل: در این شیوه، کارمند با سکوت و انجام ندادن وظایف قانونی (مانند عدم بازرسی یا عدم گزارش تخلف)، مرتکب جرم می‌شود (ملکا آشتیانی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۱۸):

ج) ایجاد بوروکراسی مصنوعی برای اخاذی: این شیوه با طولانی و پیچیده کردن عمدی فرآیندها، ارباب‌رجوع را ناچار به پرداخت رشوه جهت تسریع امور می‌کند (امیری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۲۶-۱۲۷).

۲-۲-۳. شیوه‌های نوین و فناورانه

این جرایم با بهره‌گیری از فناوری‌های جدید رخ می‌دهند و کشف آنها بسیار دشوارتر است.

الف) پول‌شویی عواید مجرمانه از طریق رمزارزها: تبدیل فوری وجوه حاصل از ارتشا یا اختلاس به ارزهای دیجیتال و جایجایی آنها در کیف پول‌های متعدد جهت پنهان‌سازی منشأ پول و گریز از ردیابی بانکی (دالوندی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۲۵۲):

ب) دستکاری داده‌ها در سامانه‌های دولت الکترونیک: سوءاستفاده کارمندان دارای دسترسی به سامانه‌های حساس (نظیر ثبتی، گمرکی و مالیاتی) جهت تغییر داده‌ها، پاک کردن بدهی‌ها یا تغییر کاربری‌ها به صورت غیرقانونی (یاری زنگنه، ۱۴۰۴، ص ۱۴۴-۱۴۵):

ج) سوءاستفاده از امنیت امضا: واگذاری توکن امضای الکترونیک مدیران به زیرمجموعه و ادعای بعدی مبنی بر سوءاستفاده از آن جهت فرار از مسئولیت کیفری و دشوار ساختن اثبات جرم آمر (وزیری یگانه و میرزایی، ۱۴۰۳، ص ۱۴۳-۱۴۴).

۲-۳. راهکارهای مقابله با جرایم اداری

یکی از معضلات نظام اداری ایران، مواجهه نهادهای عمومی (دولتی و غیردولتی) با حجم بیش از حد قوانین

غیرضروری، ابهامات رویه اداری و اقدامات خودسرانه به همراه نظارت ناکافی است که این مسائل از مهم‌ترین عوامل بروز جرایم و فسادهای اداری محسوب می‌شوند (فرهادی‌نژاد و بیکی، ۱۴۰۲، ص ۷۲). مقابله با جرم اداری از طریق مجموعه‌ای از راهکارهای کیفری و غیرکیفری با هدف محدودسازی وقوع جرم صورت می‌گیرد

۱-۳-۲. شیوه‌های قانونی

تدوین قوانین مناسب و تفسیر درست آنها به جهت تحقق عدالت اداری و تضمین اجرای قوی، ایجاد رویه قضایی مبتنی بر دادرسی عادلانه و غیرجانبدارانه به‌عنوان تضمین حقوق عمومی و افزایش شفافیت قوانین به همراه ارتقای آگاهی مردم نسبت به حقوق شهروندی، از جمله راهکارهای کاهش زمینه‌های بروز جرایم اداری است. نظام حقوقی ایران نیز بر مبنای این اصول، جنبه‌های قانونی الزام‌آوری را جهت مقابله با جرایم اداری مورد توجه قرار داده است

الف) اجباری بودن اعلام جرم اداری: مستند به ماده ۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۳ آیین‌نامه پیشگیری و مبارزه با رشوه در دستگاه‌های اجرایی مصوب ۱۳۸۳ و ماده ۶۳ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۹۸ کلیه کارکنان دستگاه‌های عمومی مکلف‌اند در صورتی که از وقوع جرایم اداری در حوزه کاری خود مطلع شوند، مراتب را فوراً به مقام ذی‌صلاح اطلاع دهند؛

ب) سرعت و حتمیت در رسیدگی و اجرای مجازات اداری: مستند به ماده ۱۸۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ تا زمانی که به متهم دسترسی پیدا نشده باشد، مقام قضایی می‌تواند دستور منع خروج او را از کشور صادر کند؛

پ) حمایت از شهود جرایم اداری: مستند به ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقام قضایی مکلف به اتخاذ تدابیری جهت حمایت از شهود و مطلعان جرایم کیفری (اداری یا غیراداری) می‌باشد؛

ت) حمایت از مخبران جرایم اداری: مستند به ماده ۱۷ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ دولت مکلف به حمایت قانونی، تأمین امنیت و جبران خسارت مخبرانی است که در راستای کشف جرم اطلاعات می‌دهند و در معرض تهدید قرار می‌گیرند؛ همچنین مطابق ماده ۹ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴ هرگونه مزاحمت برای گزارشگران فساد و سوءاستفاده از قدرت اداری (نظیر تهدید، کسر حقوق، اخراج، تنزل مقام یا لغو مجوز) جهت ممانعت از اقدام آنان جرم‌انگاری شده و مرتکب علاوه بر محکومیت‌های انضباطی اداری، به مجازات‌های کیفری مندرج در قانون مجازات اسلامی نیز محکوم خواهد شد؛

ث) الزام به انتشار اسامی محکومان: مستند به ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ حکم محکومیت قطعی مجرمان جرایم اداری حسب درجه و شدت آن در یکی از روزنامه‌های محلی و یا روزنامه‌های کثیرالانتشار و رسانه ملی منتشر می‌شود؛

ج) تکلیف دولت به نظارت مستمر بر دستگاه‌های اجرایی: مطابق تبصره ۳۴ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی،

اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸ و تبصره ۹۹ قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳ دولت جمهوری اسلامی ایران مکلف به نظارت مستمر بر عملیات دستگاه‌های اجرایی شده است و در همین راستا، بایستی گزارشات مربوط به پیشرفت عملیات و مطابقت آن در زمینه دستیابی به اهداف تعیین شده را به مبادی ذی‌صلاح دولتی و کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی ارائه نماید؛

چ) انفصال از خدمات دولتی: مستند به ماده ۵۷۶ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ چنانچه هریک از مأموران و کارکنان نهادهای عمومی دولتی و غیردولتی در هر رتبه و مقامی که باشد از مقام خود سوءاستفاده کند یا از اجرای قوانین مملکتی و احکام قضایی استنکاف کند، به انفصال از خدمات دولتی محکوم خواهد شد؛

ح) صدور مجازات تعزیری و پرداخت جزای نقدی: مستند به ماده ۲۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸ جلوگیری از دسترسی شهروندان به اطلاعات غیرمحرمانه اداری و امحای جزئی یا کلی اطلاعات بدون داشتن اختیار قانونی، از جمله موجبات محکومیت مأموران نهادهای عمومی دولتی و غیردولتی به «پرداخت جزای نقدی» می‌باشد. مضافاً اینکه وفق ماده ۵ قانون شفافیت قوای سه‌گانه، دستگاه‌های اجرایی و سایر نهادها مصوب ۱۴۰۳ در صورت استنکاف و یا اجرای ناقص تکالیف مقرر در این قانون مبنی بر انتشار اطلاعات عمومی، مرتکبان و مستنکفان به مجازات تعزیری درجه شش مانند «حبس و انفصال از خدمت» محکوم خواهند شد؛

خ) الزام قوای سه‌گانه به کنترل و پایش مؤثر: قوه مجریه مستند به ماده ۱۵ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ و مصوبه شورای عالی اداری در خصوص منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵ مکلف به نظارت بر واحدهای تحت سرپرستی، پیشگیری و مقابله با فساد اداری و متعاقباً اعلام مراتب به مراجع ذی‌صلاح و پیگیری آن تا حصول نتیجه می‌باشد. همچنین قوه قضائیه از طریق سازمان بازرسی کل کشور مستند به اصل ۱۷۴ قانون اساسی و قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۶۰ و نیز قوه مقننه از طریق دیوان محاسبات کشور مستند به اصل ۵۵ قانون اساسی و قانون محاسبات عمومی کشور مصوب ۱۳۶۶ مکلف به نظارت و پایش دستگاه‌های عمومی (نهادها و مأموران عمومی دولتی و غیردولتی) در راستای تضمین حسن جریان امور عمومی و حفظ سلامت اداری و اقتصادی می‌باشند؛

د) شایسته‌سالاری و ممنوعیت جمع مشاغل دولتی: مستنبط از قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل مصوب ۱۳۷۳ دستگاه‌های دولتی و کلیه نهادهایی که به‌نحوی از بودجه عمومی کشور استفاده می‌کنند، بایستی سیاست سازمانی و مدیریتی خود را بر مبنای استفاده از نظام انتصاب و ترفیعات مبتنی بر شایسته‌سالاری و جلوگیری از تصدی چندین پست سازمانی قرار دهند.

۲-۳-۲. تعلیم و تربیت

راهبردی‌ترین رویکرد مقابله با جرایم اداری، گذار از پارادایم «پیشگیرانه - کیفری» به «پیشگیرانه - فرهنگی» است که بر سه لایهٔ مکمل شامل تعمیم اخلاق حرفه‌ای جهت درونی‌سازی وجدان کاری به‌عنوان روح قانون، ارتقای آگاهی حقوقی برای افزایش ریسک ارتکاب جرم در محاسبات عقلانی و پیشگیری از سهل‌انگاری و آموزش مهارت‌های نظارتی جهت تبدیل کارکنان به ناظران فعال و گزارشگران فساد (پیشگیری وضعی) استوار است؛ استراتژی نوینی که با ایجاد فرهنگ سازمانی خودپالایشگر، موجب واکنش‌ناسیون نظام اداری در برابر فساد می‌گردد (گلدوست جویباری و خلیلی پاچی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳-۱۲۹).

۲-۳-۳. پیشگیری همه‌جانبه

رویکرد پیشگیرانه با گذار از کیفردهی به مدیریت موقعیت جرم، بر دو رکن «پیشگیری وضعی» (افزایش هزینه و ریسک جرم از طریق شفافیت و نظارت) و «پیشگیری اجتماعی» (ایمن‌سازی درونی با ترویج اخلاق و شایسته‌سالاری) استوار است؛ تلفیقی که کارآمدتر از ابزارهای صرفاً کیفری عمل می‌کند (عشایری و جهان‌پرور، ۱۴۰۲، ص ۴۰۱-۴۰۶).

۲-۳-۴. مسائل فرهنگی و اجتماعی

راهکارهای فرهنگی با ارتقای مبارزه از معلول به علل ریشه‌ای، فساد را محصولی فرهنگی می‌داند که در سطح کلان نیازمند تغییر نگرش از «تساهل» به «تقیح عمومی» و بازسازی سرمایهٔ اجتماعی بر مبنای «نظریهٔ یادگیری اجتماعی» است. در سطح سازمانی، این رویکرد با الهام از «نظریهٔ پنجره‌های شکسته»، بر محوریت اخلاق حرفه‌ای در ارتقای شغلی و عدم تحمل تخلفات کوچک تأکید دارد؛ راهبردی نرم‌افزاری که با درونی‌سازی ارزش‌ها، پایدارترین سپر دفاعی را ایجاد می‌کند (زرندی و واعظی، ۱۳۹۸، ص ۹۲-۹۴).

۲-۳-۵. عدالت‌محوری

این راهبرد با گذار از مقابله با معلول به اصلاح ریشه‌ای، بر سه رکن استوار است: عدالت توزیعی (شایسته‌سالاری برای پیشگیری از اعمال نفوذ)؛ عدالت رویه‌ای (شفافیت و قانونمندی فرآیندها جهت حذف بستر ارتشا)؛ و عدالت کیفری (برخورد قاطع و حذف بی‌کیفرمانی برای افزایش هزینهٔ جرم). هم‌افزایی این ابعاد با به حداقل رساندن فرصت‌ها و انگیزه‌های تخلف، نظام اداری را در برابر فساد مصون می‌سازد (میرخلیلی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۷۸-۲۸۰).

۲-۳-۶. مجازات متناسب

این راهبرد با تأکید بر توازن میان شدت کیفر، اهمیت جرم و شخصیت مجرم، هم‌زمان اهداف «عدالت سزادهنده» (پاسخ به نقض اعتماد عمومی) و «بازدارندگی» (تحمیل هزینهٔ واقعی جرم) را محقق می‌سازد. اثربخشی این روش در گرو اجرای قاطعانه و حذف «بی‌کیفرمانی» است؛ چراکه هرگونه تسامح یا اطلاع دادرسی،

کارکرد پیشگیرانه مجازات را خنثی می‌کند (نجفی ابرندآبادی و هاشم‌بیگی، ۱۴۰۳، ص ۲۱۴-۲۱۶).

۲-۳-۷. امنیت شغلی

تأمین امنیت شغلی کارکنان، راهبرد پیشگیرانه‌ای است که با ایجاد ثبات مالی و رفع نگرانی‌های شغلی، فشارهای اقتصادی و آسیب‌پذیری روانی را کاهش می‌دهد. این راهبرد، با تأمین نیاز به امنیت بر اساس هرم مازلو، موجب تقویت تعهد سازمانی و خلق سرمایه شغلی و حیثیتی می‌شود؛ امری که طبق نظریه کنترل اجتماعی، هزینه ارتکاب جرم را بالا برده و بازدارنده تخلف محسوب می‌شود. به‌علاوه، امنیت شغلی شجاعت افشاگری کارکنان را افزایش می‌دهد و آنها را به ناظران داخلی بدل می‌کند. اثربخشی این راهبرد منوط به تمایز قاطع میان امنیت شغلی برای فرد شایسته و مصونیت شغلی برای فرد متخلف و استقرار نظام‌های دقیق ارزیابی عملکرد است (ایمانی، ۱۴۰۳، ص ۴۱-۴۲).

۳. شناسایی جرایم اقتصادی در نظام حقوقی کنونی ایران

جرایم اقتصادی متأثر از نظام سیاسی و اقتصادی و دارای ارتباط تنگاتنگی با ساختار اداری کشور است و گاهی با عناوینی چون «مفاسد اقتصادی» یا «جرایم یقه‌سفید» توصیف می‌شود (سلیمی، ۱۳۸۷، ص ۲۴۰-۲۴۱). این جرایم همه سطوح جامعه را نشانه گرفته و به چرخه تولید، توزیع و مصرف، آسیب‌های جبران‌ناپذیر وارد می‌کنند و اغلب در قالب بنگاه‌ها یا مؤسساتی رخ می‌دهند که معمولاً وابسته به نهادهای عمومی یا غیردولتی‌اند (شهرکی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۲-۱۰۵). شناسایی و دسته‌بندی این جرایم در ایران با فقدان «قانون جامع جرایم اقتصادی» مواجه است؛ بر خلاف جرایم معین مانند سرقت یا قتل، جرم اقتصادی عنوانی کلی است که مصادیق آن به‌صورت پراکنده در قوانین متعدد آمده و رویه قضایی غالباً رویکرد مصداق‌محور دارد. به‌طور متداول، حقوق‌دانان رفتارهایی را در این دسته قرار می‌دهند که اگر: ۱. هدف مرتکب کسب منفعت مالی نامشروع باشد؛ و ۲. فعل ارتكابی به اقتصاد کلان، اعتماد عمومی یا منافع مالی عمومی آسیب برساند (حسنی و مهرا، ۱۳۹۴، ص ۵۲).

قانون‌گذار ایران با اختصاص اصل ۴۹ قانون اساسی به استرداد ثروت‌های نامشروع و ایجاد نهادهای تخصصی مانند دادرسی جرایم اقتصادی و ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی، توجه ویژه‌ای به مقابله با این جرایم نشان داده است. مبنای اصلی رسیدگی به این جرایم، قانون مجازات اسلامی و به‌ویژه قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری است که به موجب ماده ۴ آن، ارتکاب شبکه‌ای این جرایم در صورت صدق عنوان مفسد فی‌الارض، مجازات اعدام و در غیر این صورت، حبس از ۱۵ سال تا ابد را در پی دارد. علاوه بر این، قوانین خاص دیگری نظیر قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ (مستند به مواد ۳۰ و ۳۲) نیز به جرم‌انگاری این رفتارها پرداخته‌اند.

در مجموع، دکنترین حقوقی با استناد به قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، جرایم اقتصادی را فعالیت مجرمانه عمدی می‌دانند که مرتکب به‌واسطه جایگاه خاص (ناشی از موقعیت و اموالی که به آنها

سپرده شده) و با بهره‌گیری از دانش و اطلاعات خود و نیز وسایل و شیوه‌های ویژه، با هدف کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم و غیرمستقیم برای خود یا دیگری مرتکب می‌شود و آن فعل نیز نتایج شدیدی را به دنبال دارد (پورمحمدی و نوری، ۱۴۰۲، ص ۳۳۷-۳۴۵).

۱-۳. علل و ریشه‌های جرایم اقتصادی

تحلیل علل و ریشه‌های جرایم اقتصادی، نیازمند نگاهی چندبعدی و فراتر از تحلیل شخصیت مجرم است. این جرایم محصول تعامل پیچیده‌ای از عوامل فردی، سازمانی و اجتماعی هستند که می‌توان آنها در موارد ذیل برشمرد (الف) عوامل فردی و روان‌شناختی: ریشه‌های روان‌شناختی جرم اقتصادی، مرتکب را به مثابه کنشگری حسابگر تصویر می‌کند که با سنجش منافع کلان در برابر هزینه‌های احتمالی، دست به انتخاب می‌زند. این فرآیند با بهره‌گیری از تکنیک‌های خنثی‌سازی برای توجیه اخلاقی رفتار و بر بستری از ویژگی‌های شخصیتی نظیر حرص و ضعف بنیان‌های اخلاقی شکل می‌گیرد (باقری‌فرد و رضایی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۹-۱۱۰)؛

(ب) وجود ساختارها و مبانی اقتصادی ناسالم و ایجاد بسترهای فرصت‌طلبی مجرمانه: ساختارهای اقتصادی ناسالم با ایجاد رانت و انحصار، در کنار فقدان شفافیت و پیچیدگی مقررات، بستری مساعد برای پنهان‌کاری و فساد فراهم می‌کنند. در این فضا، بی‌ثباتی‌های کلان نظیر تورم، جرایم سوداگرانه را به واکنشی منطقی در برابر خطر مجازات تبدیل کرده و اقتصاد را به موتور مولد جرم بدل می‌سازند که ارتکاب تخلف را گزینه‌ای عقلانی برای کسب سود جلوه می‌دهد (علینی، ۱۴۰۱، ص ۲۲۱-۲۲۲)؛

(پ) تحقق بستر اقتصادی سالم اما وجود افراد و روابط اقتصادی ناسالم در قالب قرارداد و روابط اقتصادی: جرایم اقتصادی حتی در بسترهای سالم نیز می‌توانند از طریق روابط ناسالم و سوءاستفاده از ابزارهای قانونی جهت اهداف مجرمانه شکل بگیرند. مصادیقی چون تبانی، بهره‌گیری از اطلاعات محرمانه و تدلیس در قراردادها، بر نقش کلیدی «عامل انسانی» دلالت دارند؛ امری که ضرورت نظارت مستمر بر رفتار کنشگران را برای پیشگیری از سوءاستفاده از اعتماد و خلأهای ارتباطی توجیه می‌کند (اسفندیار و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۳۱-۱۳۳)

(ت) مقررات و اختیارات دولتی مانند مقررات مالیاتی و تصمیمات بودجه‌ای: سیاست‌های مالی و بودجه‌ای دولت، به‌ویژه نظام‌های مالیاتی پیچیده و سنگین، با تغییر محاسبات هزینه - فایده، انگیزه فرار مالیاتی را تشدید می‌کنند. هم‌زمان، تخصیص منابع کلان و یارانه‌ای با خلق «فرصت‌های رانتی»، بستر جرایمی نظیر ارتشا و اختلاس را فراهم آورده و تمرکز فعالان اقتصادی را از ارزش‌آفرینی به رانت‌جویی سوق می‌دهد؛ فرآیندی که در غیاب شفافیت، ساختار بوروکراتیک را به ابزاری برای فساد و نقض عدالت توزیعی تبدیل می‌کند (تاجمیر ریاحی و آل‌محمد، ۱۳۹۹، ص ۲۶)؛

ث) **عرضه کالا و خدمات در انحصار دولت:** عرضه انحصاری کالا و خدمات توسط دولت، با حذف رقابت و ایجاد شکاف قیمتی میان نرخ‌های دستوری و واقعی، محرک اصلی قاچاق و شکل‌گیری «فرصت‌های رانتی» برای کارگزاران است. این ساختار انحصاری، بستر جرایمی نظیر ارتشاء، احتکار و اختلاس را فراهم آورده و با جایگزینی «رانت‌جویی» به جای «ارزش‌آفرینی»، ارتکاب جرم را به واکنشی عقلانی در برابر ناکارآمدی‌های سیستماتیک تبدیل می‌کند (پناهی و امینی، ۱۳۹۰، ص ۷۱-۷۳)؛

ج) **کیفیت سیستم مدیریتی، سطح دستمزدهای بخش عمومی، کیفیت قوانین اداری و کیفی:** تلاقی ناکارآمدی بوروکراسی، پایین بودن سطح دستمزدها و ضعف قوانین، اضلاع مثلثی هستند که بستر شکل‌گیری جرایم اقتصادی را فراهم می‌کنند. در این ساختار، فرآیندهای اداری مبهم و سلیقه‌ای فرصت‌های فساد را ایجاد کرده و فشار معیشتی ناشی از دستمزدهای ناکافی، انگیزه کارگزاران را برای جبران درآمد از طرق نامشروع تقویت می‌کند؛ وضعیتی که با وجود خلأهای قانونی و عدم بازدارندگی مجازات‌ها، ریسک ارتکاب را کاهش داده و جرم را به انتخابی معقول و مقرون‌به‌صرفه در محاسبات کنشگران تبدیل می‌سازد (بیات شاهپرست، ۱۴۰۴، ص ۱۰۸۲).

۳-۲. ویژگی‌های جرایم و مجرمان اقتصادی

تمایز جرایم اقتصادی در ویژگی‌های شخصیتی مرتکبان نهفته است که با بهره‌گیری از قدرت سازمانی یا دسترسی انحصاری به اطلاعات، غالباً در بستری اداری فعالیت می‌کنند. این مجرمان با اتکا به احاطه اطلاعاتی، از طریق شبکه‌سازی و تأسیس شرکت‌های صوری با هویت‌های پنهان، اهداف مجرمانه خود را محقق می‌سازند (برزگری و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۲۴۶-۲۴۷). مهم‌ترین ویژگی‌های جرایم و مجرمان اقتصادی را می‌توان در موارد ذیل برشمرد:

الف) رؤیت‌پذیری اندک: گزارش‌دهی و رؤیت‌پذیری جرایم اقتصادی، پایین است و نتیجتاً حساسیت کمتری در افکار عمومی ایجاد می‌شود؛ زیرا عموماً بزه‌دیدگان از وقوع جرم نسبت به خودشان آگاه نمی‌شوند. به همین دلیل، ارقام واقعی جرایم اقتصادی هیچ‌گاه کشف یا اعلام نمی‌شود (دیدار و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۸۰۵)؛

ب) پویایی و گستردگی: جرایم اقتصادی بسیار پویا هستند و به سرعت خود را با شرایط جدید قانونی و بازار کسب و کار وفق می‌دهند که به مرتکبان آن اجازه می‌دهد تا فعالیت‌های خود را به شیوه‌ای سازمان‌یافته در ابعاد ملی (و حتی بین‌المللی) پیگیری کنند که آثار و نمود خود را در وضعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی یک کشور نسبت به سایر کشورها آشکار می‌کند (فعال‌جو و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۲۲)؛

پ) دانش و تخصص بالا: مجرمان اقتصادی عموماً از سطح دانش و مهارت تخصصی بالایی برخوردارند و عموماً دارای هوش و ذکاوت بالایی هستند و ممکن است حسب پست سازمانی خود به اطلاعات محرمانه‌ای نیز دسترسی داشته باشند که راه ارتکاب اعمال مجرمانه اقتصادی را هموار می‌کند (درزی نژادرمی، ۱۴۰۲، ص ۱۲۸)؛

ت) شبکه‌سازی سازمانی: جرایم اقتصادی، به‌ویژه در قالب فساد سازمان‌یافته، ماهیتی شبکه‌ای دارند که با درهم‌آمیختن بخش‌های دولتی و خصوصی، تخصص‌های گوناگون را برای دور زدن نظارت‌ها و تطهیر عواید به خدمت می‌گیرند. این ساختار پیچیده با تقسیم کار تخصصی، ماهیت جرم را از یک رفتار فردی به یک «بنگاه مجرمانه» ارتقا می‌دهد (حسینی و پورفخریان، ۱۳۹۸، ص ۴۴۲-۴۴۳).

۳-۳. شیوه‌های ارتکاب جرایم اقتصادی

اگرچه در قوانین کیفری ایران، جرمی تحت عنوان جرم اقتصادی مورد تعریف واقع نشده است، اما مواد ۱ و ۲ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ و تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۵۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ مصادیق جرایم اقتصادی را پیش‌بینی کرده‌اند. به‌طور کلی، شیوه‌های ارتکاب جرایم اقتصادی در قوانین موضوعه ایران در ۷ حوزه مجرمانه اصلی قابل طبقه‌بندی می‌باشد: ۱. اخلال در نظام پولی و ارزی کشور؛ ۲. اخلال در امر توزیع مایحتاج عمومی؛ ۳. اخلال در نظام تولیدی کشور؛ ۴. قاچاق میراث فرهنگی یا ثروت‌های ملی؛ ۵. تشکیل شرکت‌های مضاربه‌ای صوری؛ ۶. اخلال در نظام صادراتی کشور؛ ۷. تشکیل شرکت‌های هرمی (مهدوی‌فر، ۱۴۰۰، ص ۹۴۸-۹۵۱).

اهم مصادیق جرایم اقتصادی در قوانین موضوعه، طیف گسترده‌ای از اخلال در نظام‌های کلان (پولی، ارزی، تولید و توزیع) و قاچاق (کالا، ارز و میراث فرهنگی) تا جرایم مالی نظیر پول‌شویی، ربا و فرار مالیاتی را دربر می‌گیرد. این عناوین همچنین شامل انحرافات اداری و جرایم یقه‌سفیدان همچون ارتشا، اختلاس، تبانی در معاملات دولتی، سوءاستفاده از موقعیت شغلی، دریافت کارمزد، اعمال نفوذ و حساب‌سازی است که همگی ذیل رفتارهای مجرمانه اقتصادی طبقه‌بندی می‌شوند (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۹۷-۹۹). یکی از شیوه‌های رایج جرایم اقتصادی، سوءاستفاده از شرکت‌های «خصولتی» است که با ظاهری خصوصی، از منابع دولتی بهره‌برداری می‌کنند. در این فرآیند، عاملان با ایجاد شبکه‌ای از شرکت‌های اقماری و صوری به نام وابستگان و استفاده از رانت، منابع عمومی را در قالب ساختارهای پیچیده هلدینگ منحرّف می‌سازند (هدایتی چنانی، ۱۴۰۰، ص ۶۷-۶۸).

۳-۴. راهکارهای مقابله با جرایم اقتصادی

مقابله با جرایم اقتصادی با چالش‌های جدی مواجه است؛ زیرا بزه‌دیده در این نوع جرایم، فرد خاصی نیست و کل جامعه متضرر خواهد شد و آسیب حاصل از آن نیز به‌صورت مشهود قابل کشف و رؤیت نمی‌باشد. شیوه‌های مقابله با جرایم اقتصادی را می‌توان در چند دسته‌بندی عمده به‌صورت ذیل مورد بررسی قرار داد.

۳-۴-۱. شیوه‌های قانونی

اگرچه کیفردهی به تنهایی تضمین‌کننده نتایج مطلوب نیست، اما نارسایی و ابهام در قواعد حقوقی نیز با کاهش

قدرت پیشگیری، تشخیص مصادیق و مجازات‌ها را دشوار می‌سازد؛ از همین رو قوانین و مقررات ایران تدابیر چندگانه‌ای را برای مقابله با جرایم اقتصادی پیش‌بینی کرده‌اند.

(الف) باطل و بلااثر بودن: در ماده ۱۴ قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۳ نقل و انتقال عواید ناشی از جرایم اقتصادی مانند پول شویی مورد جرم‌انگاری قرار گرفته و ضمانت اجرای آن باطل و بلااثر شدن چنین مبادلاتی است؛

(ب) صلاحیت خاص رسیدگی: بند ۳ ماده ۲ آیین‌نامه دادرسی دادگاه‌های انقلاب مصوب ۱۳۵۸ رسیدگی به جرایم بزرگ اقتصادی را در صلاحیت دادگاه انقلاب اسلامی (دادگاه اختصاصی رسیدگی به جرایم امنیتی) قرار داده است؛

(پ) سرعت در رسیدگی: نظام حقوقی ایران در ماده ۲ قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴ به منظور سرعت بخشیدن به روند رسیدگی و تعیین تکلیف قطعی پرونده‌های مربوط به قاچاق (با هدف کاهش تراکم کار دستگاه عدلیه) مبادرت به قضا‌دایی و تسریع در دادرسی نموده است؛

(ت) جرم‌انگاری اداری: به موجب ماده ۱ قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی مصوب ۱۳۱۵ تحصیل وجه به اقتضای اعتبار جهت اعمال نفوذ نزد مأمورین اداری مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است

(ث) توجه به سیاست پیشگیرانه: مطابق ماده ۱۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ کلیه دستگاه‌های عضو ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز موظف‌اند در چهارچوب اولویت‌های تعیین شده، برنامه‌های سالانه پیشگیری (در خصوص تحقیقات جرم‌شناختی) از قاچاق کالا و ارز دستگاه متبوعه خود را جهت بررسی و تصویب ارائه نمایند؛

(ج) آیین‌های خاص نظارتی: در ماده ۶ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ دادگاه‌های تخصصی ویژه با آیین دادرسی ویژه (جهت رسیدگی اختصاصی به جرایم اقتصادی) تعیین گردیده که هیئت ۳ نفره متشکل از قضات مجرب در آن به رسیدگی و صدور حکم می‌پردازند و رأی آنها قطعی است. این دادگاه، بسیاری از جرایم اقتصادی را پوشش می‌دهد؛

(چ) پیش‌بینی دادرسی تخصصی ویژه جرایم اقتصادی: طبق ماده ۲۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به دلیل پیچیدگی مسائل اقتصادی، دادرسی تخصصی از قبیل دادرسی جرایم کارکنان دولت، جرایم امنیتی، جرایم مربوط به امور پزشکی و دارویی، رایانه‌ای، اقتصادی و حقوق شهروندی با بهره بردن از قاضی متخصص به این نوع جرایم تشکیل می‌شود؛

(ح) تشدید مجازات: ماده ۵۲۶ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مجازات‌های سختگیرانه‌ای مانند مفسد و محارب را برای مجرمان اقتصادی در نظر گرفته است. به علاوه، طبق ماده ۳۰ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ چنانچه ارتکاب قاچاق کالا و ارز به صورت انفرادی یا سازمان‌یافته به قصد مقابله

با نظام جمهوری اسلامی ایران یا اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور انجام شود، مرتکب حسب مورد به مجازات محارب یا مفسد فی الارض محکوم خواهد شد؛ همچنین مطابق ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ و مواد ۱ و ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ مجازات بسیار شدید افساد فی الارض برای مرتکبان جرایم اقتصادی پیش‌بینی شده است؛

خ) ضبط اموال: مطابق ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ ضبط کلیه اموالی که از طریق خلاف قانون به دست می‌آید به عنوان جزای مالی مرتکب در نظر گرفته شده است؛

د) تعیین ضابط خاص: اهمیت جرایم اقتصادی تا آنجایی است که ماده ۱۲۴ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳ و تبصره ۱ ماده ۴ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ وزارت اطلاعات را به عنوان ضابط قضایی جرایم کلان اقتصادی (ضابط پرونده‌های فساد مالی کلان) قرار داده است و بدین وسیله، یک وظیفه نظارتی و پیشگیرانه بر عهده وزارت اطلاعات قرار گرفته است؛

ذ) حمایت از مخبرین، شهود و گزارشگران فساد: ماهیت پنهان جرایم اقتصادی، کشف آن را دشوار و گزارش دهندگان را به ویژه در فسادهای شبکه‌ای یا سیستماتیک، در معرض مخاطرات شغلی و انتقام‌جویی قرار می‌دهد؛ از این رو قانون‌گذار جهت تأمین امنیت و جبران خسارت افشاگران در برابر اقدامات تلافی‌جویانه، تدابیر حمایتی ویژه‌ای را در قالب ماده ۱۷ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ و ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و قانون حمایت از گزارشگران فساد مصوب ۱۴۰۲ وضع نموده است؛

ر) حذف امتیازات ارفاقی: مطابق ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ امتیاز شمول مرور زمان تعقیب و اجرای کیفر شامل مجرمین کلان اقتصادی نمی‌شود و ماده ۳۶ این قانون در خصوص انتشار حکم قطعی ۱۳ دسته از جرایم اقتصادی که میزان مال موضوع آن، یک میلیارد ریال یا بیشتر است را مورد توجه قرار داده که نمایانگر حساسیت نظام کیفری ایران در مقابله با جرایم اقتصادی است. همچنین در خصوص جرم کلاهبرداری طبق تبصره ۱ ماده ۱ و در خصوص جرم تحصیل مال از طریق نامشروع طبق تبصره ماده ۲ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ دادگاه تنها می‌تواند با اعمال ضوابط مربوط به تخفیف، مجازات را تا حداقل مجازات مقرر (حبس) و انفصال ابد از خدمات دولتی تقلیل دهد، ولی نمی‌تواند به تعلیق اجرای کیفر حکم کند؛

ز) انفصال از خدمات دولتی: وفق تبصره ۲ ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ مرتکبان اختلاس به‌طور توأمان به مجازات حبس و انفصال (موقت یا دائم) از خدمات دولتی محکوم خواهند شد؛

ژ) نیروی انسانی کارآمد و شایسته: استخدام نیروی انسانی مناسب یکی از مهم‌ترین تدابیر پیشگیرانه و

حمایتی در برابر ارتکاب جرایم اقتصادی است. ماده ۱۵ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ مقامات و مدیران و سرپرستان هر واحد در سازمان‌های دولتی به تناسب مسئولیت را موظف به پیشگیری از جرایم واحدهای تحت سرپرستی خود نموده است. در همین راستا، واحدهای حقوقی، بازرسی و حراست و حفاظت پرسنل دستگاه‌های مربوط موظف به پیگیری موضوع تا حصول نتیجه می‌باشند؛

س) اعمال شفافیت اطلاعاتی: هر چقدر تزریق اطلاعات در جامعه بیشتر باشد، بستر سوءاستفاده‌گری، رانت‌جویی و هزینه‌های غیرضروری در ادارات کمتر خواهد شد. به همین دلیل، شفافیت اطلاعاتی و انتشار اسناد غیرمحرمانه اداری مستند به قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸ و قانون شفافیت قوای سه‌گانه، دستگاه‌های اجرایی و سایر نهادها مصوب ۱۴۰۳ مورد تأکید قانون‌گذار قرار گرفته و برای آن ضمانت اجرای کیفری نیز پیش‌بینی شده است؛

ش) طبقه‌بندی و حفاظت از اسناد و اسرار محرمانه اداری و اقتصادی: صرفاً تعداد معدودی از مأموران اداری قابل اعتماد بایستی به اطلاعات محرمانه تجاری و اقتصادی دسترسی داشته باشند که آن هم باید با نظارت و بازرسی نهادهای قضایی و امنیتی انجام شود. به همین دلیل، انتشار و افشای اسناد محرمانه و غیر قابل انتشار دولتی بدون وجود اجازه و اختیار در این زمینه مستند به قانون مجازات انتشار و افشای اسناد محرمانه و سری دولتی مصوب ۱۳۵۳ مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است؛

ص) نظارت مردمی: وفق ماده ۱۱ قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۶۰ و ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در مراحل کشف و رسیدگی به پرونده‌های جرایم اداری و اقتصادی می‌توان از ظرفیت سمن‌ها استفاده نمود.

۲-۴-۳. تغییر دوره‌ای پست سازمانی

یکی از روش‌های هوشمندانه پیشگیری از وقوع جرایم اداری و اقتصادی، موقتی (دوره‌ای) کردن مسئولیت‌های سازمانی است. اعتماد مطلق به کارمندان اداره سبب انحصارگرایی خواهد شد، لذا باید محدود شود.

۳-۴-۳. بازرسی میدانی

در رسیدگی به پرونده‌های جرایم اقتصادی می‌توان از تحقیقات میدانی مانند بازدید از محل سرمایه‌گذاری و استعلام از نهادهای ذی‌صلاح، از جمله اداره ثبت شرکت‌ها و استفاده از سیستم‌های شناسایی هویتی مانند دستگاه‌های اطلاعاتی اقدام نمود (احمدزاده ذولپیرانی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۳۱۶-۳۱۵).

۴-۴-۳. رفع تعارض منافع

مسئله تعارض منافع یکی از مهم‌ترین ریشه‌های وقوع جرایم اداری و اقتصادی در حاکمیت است. به همین دلیل، مدیریت تعارض منافع و آموزش عمومی روش‌های کشف و مقابله با نقض‌کنندگان قواعد تعارض منافع بایستی مورد توجه قرار بگیرد (حاجی ده‌آبادی و پروین کندرود، ۱۴۰۴، ص ۲۵-۲۶).

۳-۴-۵. کاهش نقش دولت در حوزه تصدی‌گری

تکیه بر نقش کلاسیک دولت مانند تدوین و اجرای قوانین و تأمین نظم و امنیت سبب رشد بوروکراسی و بروز پدیده‌هایی مانند رانت و رشوه شده است؛ لذا حکومت بایستی از طریق خراج کردن دارایی‌های بزرگ از حیطة اختیار دولت و تجویز ورود بخش خصوصی در مسائل اقتصادی، زمینه ارتکاب جرایم این حوزه را کاهش دهد (ایزدخواستی، ۱۳۹۷، ص ۱۶۰).

۳-۴-۶. آموزش حقوق شهروندی

برای آنکه شهروندان ایرانی بتوانند با جرایم اداری و اقتصادی مقابله نمایند، آموزش و توانمندسازی آنان (مانند آگاهی از قانون اساسی و منشور حقوق شهروندی) ضروری و لازم است. این امر سبب افزایش اعتماد عمومی و تحقق مشارکت مؤثر مردم در تدوین سیاست‌های کیفری و اصلاحات اجتماعی و فرهنگی است.

۳-۴-۷. اصلاح نظام پرداخت حقوق کارکنان

پرداخت حقوق و مزایای مکفی به کارمندان در کاهش زمینه ارتکاب جرایم اداری و اقتصادی تأثیر بسزایی دارد.

۳-۴-۸. استفاده از فناوری‌های نوین

استفاده از هوش مصنوعی و سامانه یکپارچه الکترونیکی رصد دارایی‌های مسئولین جهت تشخیص ناهنجاری‌های مالی می‌تواند یکی از راهکارهای مکمل در مقابله با جرایم اداری و اقتصادی باشد.

نتیجه‌گیری

اگرچه قوانین موضوعه ایران از تعریف صریح و مستقیم جرایم اداری و اقتصادی اجتناب کرده و بیشتر بر تبیین مصداقی آنها تکیه دارد، اما در عمل، نظام کیفری کشور در حوزه جرایم اداری به بهره‌گیری از شیوه‌های نوینی همچون به‌کارگیری مخبران، اقدامات پوششی و نظارت الکترونیکی روی آورده است. بر این اساس، در صورت سیاست‌گذاری صحیح در قلمرو جرایم اداری، نیازی به پیش‌بینی مجازات‌های شدید و سنگین نخواهد بود. در واقع، از رهگذر تخصصی کردن فرآیند رسیدگی، استفاده از قضات متخصص در دادرسی‌های اداری، وضع مقررات ویژه برای تحقیق و تعقیب جرایم اداری توسط ضابطان تخصصی و نیز رعایت اصول بنیادین دادرسی عادلانه نظیر اصل براءت و حقوق دفاعی متهم، می‌توان تضمین کرد که رسیدگی‌ها منصفانه انجام گرفته و آرای صادره از مراجع قضایی و شبه‌قضایی کمتر در معرض اعتراض قرار گیرند.

یکی از چالش‌های بنیادین حقوق کیفری ایران در حوزه جرایم اقتصادی، فقدان تعریف جامع و معیار واحد برای شناسایی مصداق این جرایم است. پراکندگی تقنینی و عدم انسجام در احصای جرایم، به‌ویژه در خصوص

جرایم بانکی، تأمین سرمایه و تخلفات بازار اوراق بهادار، موجب شده است که عرصه بر مرتکبان این گونه جرایم باز بماند. همچنین عدم توجه هم‌زمان به جنبه‌های بازدارندگی و انگیزشی مجازات‌ها و فقدان دسته‌بندی منطقی میان جرایم اقتصادی و اداری، بر کاستی‌های موجود افزوده است. بر این اساس، به نظر می‌رسد قانون‌گذار باید با بازنگری در سیاست تقنینی، علاوه بر حمایت کیفری از نظام پولی، ارزی، صادرات و واردات، صراحتاً بر حمایت از نظام تولید و توزیع نیز تأکید نموده و عناوینی نظیر گران‌فروشی، احتکار و سایر جرایم اخلاف در فرآیند تولید و توزیع را در زمره جرایم اقتصادی قرار دهد.

بر این نکته تأکید می‌شود که یکی از چالش‌های مقابله با جرایم اداری و اقتصادی (در دو عرصه پیشگیری و پیگیری) مقوله ضمانت اجراهاست؛ زیرا امروزه سیاست سختگیرانه کیفری ایران در خصوص حتمیت و قطعیت اجرای مجازات مجرمین اقتصادی (مندرج در قانون مجازات اسلامی و قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری) به‌طور منسجم و پیوسته‌ای دنبال نشده است و هنوز راهکارهای کاهنده یا معاف‌کننده از مجازات کیفری مانند آزادی مشروط، عفو و پذیرش توبه وجود دارد و راه‌گریز از تمام یا بخشی از مجازات را باز گذارده است. به‌طور مثال، مجرمین جرایم اقتصادی که به جهت کلان بودن و با حصول سایر شرایط به افساد فی الارض محکوم می‌شوند، خواهند توانست با استفاده از راهکار توبه (که قانون‌گذار در ماده ۱۱۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر کرده)، توبه نموده و عفو خود را از مقام رهبری درخواست نمایند. همچنین در مورد مجرمین اقتصادی که به مجازات‌های تعزیری محکوم شده‌اند نیز توبه می‌تواند به‌عنوان یک راهکار تخفیف‌دهنده مجازات استفاده شود که مستلزم اصلاح این قوانین در راستای تحمیل بیشترین هزینه بر مجرمین اداری و اقتصادی است. در واقع، قانون‌گذار در تصویب قوانین جزایی باید به‌گونه‌ای هزینه ارتکاب جرم را بالا ببرد که مرتکب احتمالی از همان ابتدا هزینه‌های ارتکاب را بیش از فواید جرم بداند. استفاده از مجازات‌های هرمی (تدریجی) یکی از همین راهکارهاست. همچنین قانون‌گذار باید تلاش کند تا اصل فردی کردن مجازات‌ها را با دادن اختیارات بیشتر به قضات، پیش‌بینی مجازات‌های جایگزین حبس و گسترده‌تر کردن مجازات‌های تکمیلی در سیاست کیفری خود قرار دهد.

در نظام حقوقی ایران، قوانین و مقررات مختلفی جهت مقابله با جرایم اداری و اقتصادی تدوین و تنقیح شده است و همین امر سبب تعدد مراجع نظارتی قضایی و غیرقضایی شده است که لزوم اصلاح این رویه جهت پرهیز از تداخل صلاحیت‌ها و جلوگیری از صدور آرای متعارض و متهاافت مورد پیشنهاد می‌باشد. در مجموع، اصلاح قوانین و مقررات با هدف ایجاد اصلاحات هدفمند در حکومت، مقررات‌زدایی و کاهش حجم فعالیت بخش عمومی می‌تواند سبب تقویت مردم‌سالاری و کاهش فساد مالی شود. به‌عنوان مثال، مجازات‌ها در جرایم

اقتصادی بایستی بیشتر به صورت جریمه نقدی و مصادره اموال پیش‌بینی شوند؛ زیرا مرتکبان این نوع جرایم به دنبال منافع و درآمد اقتصادی هستند.

به طور کلی، منابع و مبانی گوناگونی وجود دارند که می‌توانند به طور مستقیم یا غیرمستقیم سبب پیدایش و گسترش جرایم اداری و اقتصادی شوند. شناسایی این عوامل و عناصر (شناسایی وضع موجود) می‌تواند راه‌های مقابله با آن را به ما نشان دهند که تأثیرگذاری بیشتری در کاهش و حذف کوتاه‌مدت و بلندمدت این جرایم (دستیابی به وضع مطلوب) دارد. در یک نظام اداری مبتلا به فساد، اشخاص حقیقی یا حقوقی اداری به خوبی می‌دانند که باید به چه وسیله‌ای شبکه‌سازی کنند و از چه روش‌هایی جهت نیل به اهداف غیرقانونی خود بهره ببرند که کمترین هزینه و بیشترین فایده را برای آنها به همراه داشته باشد. بنابراین شهروندان بایستی به درک دقیق و درستی از جرایم و مفاسد اداری و اقتصادی و حجم فسادهای اتفاق افتاده در کشور برسند که امری چالش‌برانگیز است.

در پایان باید اشاره کرد یکی از بهترین و کارآمدترین روش‌های مقابله با جرایم اداری و اقتصادی، طراحی نامعادله فساد (مدلی ریاضی که نمایانگر رابطه میان احتمال کشف جرم، شدت مجازات و سود حاصل از جرم می‌باشد) و مبارزه سیستماتیک با آن است که بیانگر میزان احتمال وقوع فساد می‌باشد. در این شیوه بایستی به وسیله تدوین و تصویب قوانین موضوعه و افزایش میزان مجازات‌های قانونی و نظارت‌های دولتی و غیردولتی کاری کرد که احتمال افشای جرایم و تخلفات اداری و اقتصادی افزایش و میزان عایدی از فساد، کاهش یابد. به طور مثال، نظیر آنچه که در قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر آمده است، میزان مجازات در جرایم اداری و اقتصادی به شکل پلکانی مطابق با شدت جرم ارتكابی افزایش یابد؛ زیرا مرتکبین این نوع جرایم بیشتر به دنبال کسب منافع شخصی و مالی هستند؛ لذا افزایش سخت‌گیرانه مجازات‌ها می‌تواند راهی مؤثر برای مقابله با این دسته جرایم باشد. همچنین مردمی‌سازی می‌تواند یکی از روش‌های اصلی جهت پیشگیری و مبارزه با جرایم اداری و اقتصادی باشد. به طور مثال، سمن‌ها و تشکل‌های مردم پایه (به عنوان واسطه میان حکومت و مردم) می‌توانند بیشترین نقش را در اعمال شفافیت و اجرای چنین مدلی (به ویژه به صورت ناظر یا مشاور) ایفا کنند که به طور توأمان واجد ویژگی‌های پیشگیرانه و پیگیرانه مقابله با جرایم و تخلفات اداری و اقتصادی خواهد بود.

منابع

- آقای، جان احمد و حجتی، سیدمعین (۱۴۰۲). حقوق جزای عمومی پیشرفته. تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۴). حقوق جزای عمومی. تهران: میزان.
- الوانی، سیدمهدی (۱۳۹۴). مدیریت عمومی. تهران: نشر نی.
- انصاری، ولی‌الله (۱۴۰۱). کلیات حقوق اداری. تهران: میزان.
- گسن، رمون (۱۴۰۲). جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی. ترجمه شهرام ابراهیمی. تهران: میزان.
- شهسوار، ساعد (۱۳۹۸). حقوق تخلفات اداری. تهران: مجد.
- موسوی فرد، سیدمحمدرضا و شمسی‌زاد، زهرا (۱۴۰۰). فساد و تخلفات اداری در ایران با تأکید بر آموزه‌های حقوق کیفری و جامعه‌شناسی جنایی. آراء، ۴(۸)، ۱۳۱-۱۵۴.
- زرنندی، سعید، حمیدی حصار، یاسین و معدنی، جواد (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، ۲۴(۹۱)، ۱۶۵-۲۰۲.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۹). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۴۰۴). حقوق جزای عمومی ۱ (پدیده مجرمانه). تهران: دادگستر.
- یزدان‌پناه، پویا (۱۳۹۹). واکاوی پیشگیری‌های غیرکیفری از جرایم اداری. قانون‌یار، ۴(۱۴)، ۳۸-۹.
- رحمانیان، مرتضی، قنبری، ابوالفضل و ایزدی‌راد، رؤیا (۱۴۰۱). فساد اداری و راهکارهای حقوقی مقابله با آن. فقه و حقوق نوین، ۳(۱۰)، ۱۱۶-۱۳۱.
- محبی، داود، مجیدی، علیرضا و شفیعی، امین (۱۳۹۸). جرایم سازمان‌یافته اداری ناشی از نفوذ مدیران ارشد دولتی در حقوق ایران. پژوهش‌نامه حقوق فارس، ۲(۲)، ۴۵-۶۱.
- یاری، رحیم، کارگری، نوروز، شاملو، باقر و قاسمی، قاسم (۱۴۰۱). جرم‌انگاری اقتصادی در پرتو اقتصاد نهادگرایی. پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۰(۱۹)، ۱۲۷-۱۵۲.
- جوانمرد، بهروز و شفیعی خورشیدی، علی‌اصغر (۱۴۰۲). حقوق کیفری اقتصادی (جلد اول: جرم اقتصادی). تهران: مجد.
- بیگدلی، حسن و سماواتی پیروز، امیر (۱۴۰۱). حقوق جزای اقتصادی. قزوین: جهاد دانشگاهی.
- ابراهیمی، شهرام و صادق‌نژاد نائینی، مجید (۱۳۹۲). تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی. پژوهش حقوق کیفری، ۲(۵)، ۱۴۷-۱۷۴.
- پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۹۸). مبانی مدیریت دولتی. تهران: سمت.
- موسی‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۳). حقوق اداری. تهران: دادگستر.
- کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۳). فلسفه حقوق. تهران: گنج دانش.

- فتاحی زفرقدی، علی (۱۳۹۷). آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی. تهران: پژوهشکده شورای نگهبان.
- کریمی، خدیجه (۱۳۹۵). عدالت اداری. تهران: میزان.
- امامی، محمد و استوار سنگری، کوروش (۱۴۰۳). حقوق اداری. تهران: میزان.
- منصورآبادی، عباس و اسدی‌نیا، شهناز (۱۳۹۹). جلوه‌های دادرسی افتراقی جرایم اداری (در پرتو اصول دادرسی منصفانه). پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۲(۵)، ۵۸-۳۳.
- حاجی‌پور، محسن (۱۳۹۵). فساد اداری و راه‌های مبارزه با آن در دستگاه‌های اجرایی. اهواز: خوزستان.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۴۰۳). جرایم علیه اموال و مالکیت. تهران: میزان.
- منتظری، محمد و شول، عباس (۱۳۹۸). تلاش برای کاهش فساد اداری به‌عنوان یک ضرورت اخلاقی: تبیین نقش تعهد کارکنان. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۴(۴)، ۱۴۸-۱۵۴.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۹۳). تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقالات). تهران: میزان.
- کریم‌نژاد، عباس، اسماعیلی، مهدی و حاجی تبار فیروزجایی، حسن (۱۴۰۱). تحلیل اقتصادی و جرم‌شناختی هزینه‌های اجتماعی و منافع جرم. پژوهش‌های جرم‌شناختی پلیس، ۳(۶)، ۱۴۳-۱۶۱.
- مصطفوی‌نژاد، سیدشهاب‌الدین و پروین، خیرالله (۱۴۰۱). فساد مالی و بسترهای شفافیت‌زا در دستگاه‌های اجرایی. پژوهش حقوق عمومی، ۲۴(۷۷)، ۱۷۱-۲۰۲.
- فکوری، محمدعلی و اصغری، عبدالرضا (۱۴۰۱). نقش بروکراسی در بروز فساد اداری در کشورهای افغانستان و ایران. مطالعات فقه اسلامی و مابانی حقوق، ۱۶(۴۵)، ۱۶۷-۱۹۷.
- لاری دست‌بیاض، محمود، نظری، هنگامه و قناد، مصطفی (۱۳۹۶). واکاوی سازوکارهای نظارتی و کنترلی نظام راهبری شرکتی. ۷(۴)، ۵۹-۸۲.
- احمدی، سیدعلی‌اکبر و ساده‌نژاد، فخریه (۱۴۰۲). مروری بر انواع پنجره شکسته بر مبنای ارکان سازمان. رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، ۷(۸۹)، ۸۲۳-۸۳۱.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات). تهران: آوای نور.
- خندان، عباس (۱۳۹۵). فساد سیاسی و اداری: تأثیرات متقابل و نقش عوامل اجتماعی. اقتصاد مقداری، ۱۳(۴)، ۱۹-۴۴.
- فریدونی، محسن، گلخندان، سمیرا و رجبی، اکبر (۱۴۰۲). راهکارهای فقهی و حقوقی مقابله با مقررات و رویه‌های اداری جرم‌زا. آموزه‌های فقه و حقوق جزا، ۲(۲)، ۴۱-۶۲.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر (۱۳۷۹). رشوه از دیدگاه حقوق کیفری ایران و فقه. مدرس علوم انسانی، ۴(۴)، ۳۵-۵۲.
- رضائی، احمد (۱۳۷۹). بررسی تطبیقی ارکان جرم اختلاس. نامه مفید، ۶(۴)، ۱۵۳-۱۸۲.

کریمی، محمدمیر (۱۴۰۱). رویکرد قانون‌گذار در قبال پدیده کارچاق‌کنی و اعمال نفوذ برخلاف حق. ترویج علم، ۱۳(۱)، ۲۴۹-۲۲۸.

زمانی، علی‌اکبر (۱۳۸۸). تبانی و تقلب در برگزاری مناقصه‌های دولتی، موانع و راهکارهای پلیس در مبارزه با آن. کارآگاه، ۳(۹)، ۱۲۳-۹۶.

ملکا آشتیانی، محمدجواد، عابدیان کلخوران، سیدحسن و عسگری، علیرضا (۱۴۰۳). امکان‌سنجی جرم‌انگاری ترک وظایف قانونی مدیران اجرایی و جلوه‌های آن در مقررات فعلی. فقه و تاریخ تمدن، ۱۰(۴)، ۱۳-۲۷.

امیری، مجتبی، پورعزت، علی‌اصغر، دانش‌جعفری، داود و هاشمی، سیدضیاء (۱۳۹۰). در جست‌وجوی بوروکراسی ایرانی: میزگردی درباره بررسی و آسیب‌شناسی بوروکراسی در ایران پس از انقلاب اسلامی. سوره اندیشه، ۵۴ و ۵۵، ۱۲۴-۱۳۰. دالوندی، محمدرضا، موسوی، سیدابراهیم و غضنفری، هنگامه (۱۴۰۴). بررسی کارکردهای رمزارزها از منظر حقوقی و نظم اجتماعی. پژوهش‌های اخلاقی، ۱۵(۳)، ۲۴۵-۲۶۷.

یاری زنگنه، مرضیه (۱۴۰۴). تحلیل نقش مدیریت دانش بر بالندگی مشارکت شهروندی در تحقق دولت الکترونیک از دیدگاه متخصصان علم اطلاعات و دانش‌شناسی. مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۱۴۱، ۱۳۶-۱۶۲.

وزیری یگانه، معصومه و میرزایی، جمشید (۱۴۰۳). آثار حقوقی امضای الکترونیکی و تفاوت آن با امضای دیجیتالی. حقوق کسب و کار و اقتصاد، ۱(۱)، ۱۳۷-۱۴۹.

فرهادی‌نژاد، محسن و بیکی، کریم (۱۴۰۲). مطالعه طولی علل فساد اداری و روش‌های کنترل آن در مقاطع سال‌های ۷۸، ۸۸ و ۹۹. چشم‌انداز مدیریت دولتی، ۱۱(۱)، ۷۵-۵۹.

گلدوست جویباری، رجب و خلیلی پاجی، عارف (۱۳۹۴). پیشگیری اجتماعی از فساد مالی و اداری در پرتو آموزه‌های اسلامی. مطالعات فقه اسلامی و مبنای حقوق، ۹(۳۲)، ۱۱۳-۱۳۴.

عشایری، طاها و جهان‌پرور، طاهره (۱۴۰۲). مطالعه عوامل مؤثر بر وقوع فساد: فراترکیب پژوهش‌ها. مجلس و راهبرد، ۳۰(۱۱۶)، ۴۱۲-۳۷۵.

زرنندی، سعید و واعظی، رضا (۱۳۹۸). الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران. پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۲(۴۵)، ۸۵-۱۰۸.

میرخلیلی، سیدمحمود، عسگری مروت، علی و بهرامی‌گرو، مجتبی (۱۳۹۹). نقش عدالت سازمانی در پیشگیری از فساد اداری. پژوهش‌نامه حقوق کیفری، ۱۱(۱)، ۲۷۵-۲۹۶.

نجفی ابرنآبادی، علی‌حسین و هاشم‌بیگی، حمید (۱۴۰۳). دانشنامه جرم‌شناسی. تهران: گنج دانش.

ایمانی، حسین (۱۴۰۳). نظام مدیریت عملکرد کارکنان به‌مثابه ابزاری برای پیشگیری از فساد اداری. چشم‌انداز مدیریت دولتی،

۱۵ (۱)، ۳۶-۶۱

سلیمی، صادق (۱۳۸۷). مجرمین بقیه سفید و سیاست کیفری ایران. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۳۸ (۴)، ۲۳۹-۲۵۴.

شهرکی، مهدی (۱۳۹۷). ابعاد کیفری جرایم مالی و مفاسد اقتصادی در ایران. *پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار*، ۱ (۱)، ۸۳-۱۰۸.

حسینی، جعفر و مهرا، نسرین (۱۳۹۴). نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲. *مطالعات حقوق*

کیفری و جرم‌شناسی، ۲ (۲ و ۳)، ۴۵-۶۹.

پورمحمدی، پوریا و نوری، پژمان (۱۴۰۲). بررسی و شناخت کیفری جرایم اقتصادی با مذاقه و مقایسه با جرایم مشابه. *تحقیقات*

حقوق قضایی، ۴ (۷)، ۳۳۵-۳۵۴.

باقری‌فرد، علی‌اشرف و رضایی، شهلا (۱۳۹۷). علل ارتکاب جرایم اقتصادی و راه‌های پیشگیری از آن. *مطالعات نوین بانکی*،

۱ (۱)، ۱۰۷-۱۳۲.

علینی، احسان (۱۴۰۱). ریشه‌ها و فرآیندهای ساختاری فساد اقتصادی در ایران (دوره جمهوری اسلامی). *برنامه‌ریزی رفاه و*

توسعه اجتماعی، ۱۳ (۵۱)، ۲۱۹-۲۵۴.

اسفندیار، اسماعیل، جهانگیرفرد، مجید و حسینی، سیدمهدی (۱۳۹۴). ارزیابی عملکرد سازمان‌های دولتی (بر اساس مدل تعالی

سازمانی بالدريج) و بررسی رابطه آن با سلامت اداری کارکنان دستگاه‌های دولتی فیروزکوه. *مدیریت*، ۱۲ (۳۷)، ۱۱۵-۱۳۸.

تاجمیر ریاحی، حسین و آل محمد، سیده‌فاطمه (۱۳۹۹). واکاوی و نقد سیاست جنایی جرایم مالیاتی. *پژوهش‌نامه مالیات*، ۲۸ (۴۶)،

۲۵-۵۰.

پناهی، محمدحسین و امینی، اشرف (۱۳۹۰). دولت رانته، اقتصاد دولتی، فرهنگ سیاسی و سرمایه اجتماعی در ایران. ۳ (۷)،

۵۹-۹۴.

بیات شاهپرست، لیلیا (۱۴۰۴). تحلیل حقوقی و جرم‌شناسی جرایم اقتصادی در ایران با تأکید بر سیاست جنایی مقابله با فساد

مالی. *مطالعات علوم سیاسی*، ۱۱ (۱)، ۱۰۶۷-۱۰۸۶.

برزگری، فروغ، عباسی، اصغر، اسماعیلی، مهدی و حاجی‌تبار، حسن (۱۴۰۱). بررسی بنیادهای کیفری تشدید در قلمرو جرایم

اقتصادی. *مطالعات فقه اقتصادی*، ۴ (۱)، ۲۴۰-۲۵۷.

دیدا، مهدی، ابوالحسنی، سلامه و فرهود، نغمه (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی سیاست جنایی ایران در جرایم اقتصادی. *تحقیقات حقوقی*

بین‌المللی، ۱۵ (۵۵)، ۷۹۷-۸۱۱.

فعال‌جو، حمیدرضا، ملابهرامی، احمد و امیری، حسین (۱۳۹۶). بررسی غیرخطی عوامل مختلف اقتصادی مؤثر بر وقوع جرم

در ایران. *مجلس و راهبرد*، ۲۴ (۹۰)، ۱۰۱-۱۲۴.

درزی‌نژا درمی، میثم (۱۴۰۲). نگاهی به جرایم اقتصادی مبتنی بر حقوق کیفری اقتصادی. *مطالعات و پژوهش‌های امنیت داخلی*،

۱(۳)، ۱۱۳-۱۳۸.

حسینی، لیلا و پورفخریان، پروین (۱۳۹۸). بررسی راهکارهای مبارزه با فساد در مناقصات دولتی. *پژوهش‌های حقوقی*، ۱۸(۴۰)،

۴۴۷-۴۱۱.

مهدوی‌فر، مرتضی (۱۴۰۰). بررسی سیاست کیفی ایران در راستای پیشگیری از جرایم اقتصادی. *قانون‌یار*، ۵(۱۷)، ۹۴۵-۹۷۴.
شعبانی، مهدی، حاجی‌تبار، حسن و اسماعیلی، مهدی (۱۳۹۹). چالش‌های مقابله با جرایم اقتصادی و راهکارها. *مطالعات فقه*

اقتصادی، ۲(۴)، ۹۵-۱۱۶.

هدایتی چنانی، رحمان (۱۴۰۰). بررسی ترندهای جدید ارتکاب جرایم اقتصادی با رویکرد بر اشخاص حقوقی شرکت‌های
خصوصی. *پژوهش و مطالعات علوم اسلامی*، ۳(۲۲)، ۶۰-۷۱.

احمدزاده ذولپیرانی، مهرداد، خواجه‌نوری، یاسمن و نجفی‌توانا، علی (۱۴۰۳). کیفرشناسی جرایم اقتصادی در نظام حقوقی ایران.
حقوقی دادگستری، ۸۸(۱۲۶)، ۳۱۱-۳۳۵.

حاجی ده‌آبادی، محمدعلی و پروین کندرود، ابوالفضل (۱۴۰۴). راهکارهای پیشگیری و مدیریت تعارض منافع در نظام حقوق
کیفری ایران و کویت. *آموزه‌های حقوق کیفری کشورهای اسلامی*، ۲(۱)، ۲۰-۴۲.

ایزدخواستی، حجت (۱۳۹۷). تحلیل تأثیر کیفیت حکمرانی و ترکیب مخارج دولت بر رشد اقتصادی در ایران: رویکرد رشد
درون‌زا. *اقتصادی مقابله*، ۱۵(۴)، ۱۳۵-۱۶۵.

Transparency International (2023). *Corruption Perception Index*, Berlin, Germany.

Rose-Ackerman, Susan (1999). *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tanzi, Vito (1998). *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures*. IMF Working Paper No. WP/9863/. Washington, DC: International Monetary Fund.

Friedrichs, D. O. (2010). *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*. Wadsworth.

World Bank (1997). *Helping countries combat corruption: The role of the World Bank*. The World Bank Group.

قوانین و مقررات (مطابق آخرین اصلاحات و الحاقات)

قانون اساسی.

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.

- قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰.
- قانون مجازات اخلاطگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹.
- قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷.
- قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶.
- قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲.
- قانون رسیدگی به تلفات اداری مصوب ۱۳۷۱.
- قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳.
- قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹.
- قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴.
- قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸.
- قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳.
- قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸.
- قانون شفافیت قوای سه‌گانه، دستگاه‌های اجرایی و سایر نهادها مصوب ۱۴۰۳.
- قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۶۰.
- قانون محاسبات عمومی کشور مصوب ۱۳۶۶.
- قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل مصوب ۱۳۷۳.
- قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲.
- قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۳.
- قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴.
- قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی مصوب ۱۳۱۵.
- قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳.
- قانون حمایت از گزارشگران فساد مصوب ۱۴۰۲.
- قانون مجازات انتشار و افشای اسناد محرمانه و سری دولتی مصوب ۱۳۵۳.
- دستورالعمل نحوه مشارکت و تعامل نهادهای مردمی با قوه قضائیه مصوب ۱۳۹۸.
- آیین‌نامه پیشگیری و مبارزه با رشوه در دستگاه‌های اجرایی مصوب ۱۳۸۳.
- آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۹۸.
- مصوبه شورای عالی اداری در خصوص منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵.
- آیین‌نامه دادرها و دادگاه‌های انقلاب مصوب ۱۳۵۸.